

Heterotopyanın Alansallığı: Heterotopolojinin Temel Mekânsal Koşulu Olarak Kentsel Eşikler

Ebru ŞEVİK¹, Olgu ÇALIŞKAN²

¹Bursa Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bursa, Türkiye

²Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye
ebru.sevik@btu.edu.tr, olgu@metu.edu.tr

Özet: Çağlar boyunca, ideal kent ve ideal toplum tasviri şehircilik yazınının en temel konularından birini oluşturmuştur. 'İdeal'in arayışı içerisinde ortaya çıkan Ütopya kavramı öncelerde edebiyat yazını içerisinde irdelenmiş olsa da zaman içerisinde evrimleşerek planlama disiplinin temel konularından biri haline gelmiştir. Şehircilik bağlamında Ütopyacı düşünce biçimi, kentin ve toplumun mevcut sistem içerisinde yaşadığı sorunları mekânsal müdahaleler yoluyla alt ederek, toplumun tüm bireyleri için daha iyi bir kentsel yaşamın inşa edilmesini teşvik eder. Ancak herkes için iyi olana ulaşabilmek için toplumun bütüncül bir biçimde ele alınması gerekir ve bu da beraberinde totaliterliği getirmektedir. Öte yandan, 'iyilik' ve 'ideallik' göreceli kavramlardır ve herkes için ideal olana ulaşma çabası gerçeklikten uzaktır. Foucault'nun (1984) Ütopya'nın bu gerçek dışı mekânsallığına karşı ürettiği bir kavram olarak **heterotopya** ise tümüyle gerçekliğe dayanmaktadır. Tıbbi bir terim olan heterotopya, bir hücrenin veya bir dokunun olması gerekenden farklı bir anatomik bölgede ortaya çıkarak orijinal doku ile yarattığı istisnai melezlik durumudur. Anatomik bağlamda gerçekleşen bu melezlik durumu ile mekânsal deneyimler arasında analogik bir bağ kuran Foucault, heterotopik mekânları bir 'ötekilik' mekânı olarak ele alır ve her toplumun farklı form ve işlevlerde heterotopyalar yarattığını savunur. Mekânsal bağlamda kendi özgün alansal ilişkilerini barındıran bu özgün sistemik yapı ise **heterotopoloji** olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar Foucault'un (1967) özgün heterotopya tanım ve tartışmasında doğrudan verilmemiş olsa da heterotopolojiyi tanımlayan temel niteliklerden birinin içiçe geçmiş çoklu (sosyo-kültürel) egemenlik alanları (territory) olduğu savlanabilir.

Bu çalışmada toplumsal ve mekânsal melezlik durumlarının yarattığı heterotopoloji, iç-dış ilişkisi ve egemenlik alanları örüntüsü çerçevesinde ele alınarak heterotopyanın alansallığı irdelenecektir. Bu bağlamda, Stavrides'in (2010) 'eşik' kavramı üzerinden bir mekân okuması yapılarak kentsel eşik deneyimlerinin heterotopyanın ön koşullarından biri olduğu savı üzerinde durulacaktır. Kamusal mekânın sunduğu eşik oluşumları, Bursa'da bulunan Emek Bölgesi örneği üzerinden morfolojik analizle ortaya konularak heterotopyayı koşullayan mekânsal pratikler açığa çıkartılacaktır. Çalışma alanı, farklı etnik gruplar arasındaki sosyal gerilimin kırıldığı kamusal mekân kullanımları içermektedir. Araştırma, alanda yaşayanlarla yapılmış doğrudan görüşmelerle elde edilmiş kullanım ve hareket örüntüsü haritaları ile mekânsal ağın bütünleşme örüntüsünü gösteren eksen/segman haritalarının karşılaştırılması ile yürütülmüştür. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, heterotopolojik nitelikteki bir dokuda sosyo-kültürel karşılaşma alanları olarak işlev gören eşiklerin oluşum potansiyelini mekân dizimi bağlamında sorgulamak ve test etmektir.

Anahtar Kelimeler: Heterotopya, kamusal mekân, kentsel eşik, mekân-dizimi

Giriş

Bu çalışmada, alternatif bir sosyo-politik kavrayış olarak ortaya çıkan ‘heterotopya’ kavramının mekânsal mantık dizgesi anlamındaki heterotopolojinin temel bir koşulu olarak ele alınan ‘eşik’ kavramı, kentsel mekânın toplumsal bağlamı içerisinde ele alınmaktadır. Fransız filozof Michel Foucault (1984) tarafından ortaya atılan ‘heterotopya’ kavramı, farklı, karşıt ve uyumsuz varlıkların aynı bağlamda birlikte yaşayabileceği mekânsal bir duruma işaret etmektedir. ‘Eşik’ ise, bu karşıtlıklar arasında bir karşılaşma imkanı sunan ve mekânın morfolojik yapısına göre farklı işleyiş biçimlerine sahip olan ara mekânlardır. Çalışmada, Foucault’nun sistematik olarak ortaya koyduğu heterotopolojinin temel özelliklerini barındıran bir yerleşim bağlamında eşik oluşumlarının mekânsal yapısı irdelenmektedir. Eşiğin ‘mekân dizimi’ (*space-syntax*) temelli morfolojik analizi, farklı toplumsal grupların bir arada var olduğu heterotopyanın mekânsal niteliğini bütünleşme (entegrasyon) ve ayrışma (segregasyon) koşulları ekseninde yeniden tartışmaya açmaktadır.

Heterotopya: Alternatif Bir Mekân Kavramsallaştırması

Tarih boyunca, daha iyi bir yaşam arzusu, yeni, yenilikçi ve yaratıcı formlarda gelecek tasvirlerinin temelini oluşturmuştur. Her dönemde, toplumların karşılaştığı problemler ve içinde buldukları koşullar, alternatif yaşam formları üretmenin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Ütopycı düşünce biçimi sunduğu ‘mutlak mutluluk’ fikriyle hem toplum yapısının hem de mekânın ‘ideal’ forma ulaştırılmasının alternatiflerini sunmuştur. Öte yandan, ortaya koyduğu ‘ideal toplum’ tasvirinin kusursuzluğu ve merkezi bütüncüllüğü sebebiyle yirminci yüzyıldan itibaren liberal siyaset kuramının eleştirilerine maruz kalmıştır. Platon’dan, Hegel’e ve Marx’a uzanan mutlak totaliter rejimler üretme gizilgücüne sahip ütopycı geleneğin açık toplum yapısını tehdit eder yaklaşımına dikkat çeken Popper (1945), söz konusu eleştirel yazının öncülerinden biri olmuştur. Klasik ütopycı gelecek modelleri düşünce biçimi kenti ve toplumu merkezi bir otorite tarafından tasarlanıp kontrol edilebilen bir kapalı yapıda imgeleye gelmiştir. Bu tür bir imgelem, ütopyanın vaat ettiği uyumlu bütünlüğü elde etmek için gereklidir. Bu noktada her türlü farklılığın, herkes için ‘ideal’ olan ‘iyi bir hayat’ın inşa edilmesinin önünde bir gizil bir risk faktörü olarak ele alındığını savlamak olanaklı. Ancak toplum geneline hakim olan bu uyumlu bütünlük, Popper’in (1945) de ifade ettiği üzere, ancak mutlak bir sosyo-politik düzen içerisinde olanaklıdır ve bu düzende toplumların ideale ulaşma yolunda belirli özgürlüklerinden vazgeçmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca, ‘ideal’ kavramının görece yapısı nedeniyle herkes için ortak bir ideal yaratma düşüncesi toplumsal bağlamda gerçeklikten uzaktır.

Bu bağlamda, Foucault’nun (1984) ‘heterotopya’ kavramsallaştırması, karşı-ütopycı eleştirilere paralel olarak alternatif bir mekân yaklaşımı geliştirmektedir. Ütopyanın (‘ideal’ özü gereği) gerçek dışılığına karşın heterotopyalar tümüyle gerçek mekânlara işaret eder. Foucault (1984) ‘karşı-mekân’ olarak adlandırdığı heterotopyaları “*etkin bir biçimde hayata geçirilmiş ütopya*” olarak nitelendirirken aslında bu mekânların, kusursuz olarak tasarlanan ütopyanın hayata geçirildiğinde toplumun kurallarını tersine çeviren mekânlara dönüştüğüne işaret eder (s. 3). Bu çerçevede, yeniden yorumlara oldukça açık bir düşünsel alan sağlayan Foucault’un (1984) heterotopya kavramsallaştırması, tekilci ve bütüncü klasik ütopycı düşünceye alternatif çoklu (mikro) ütopyalara olanak veren çoğulcu bir toplumsal mekânın olanaklılığını da tartışmaya açar.

Foucault'nun (1984) bir radyo yayınında mimarlık öğrencilerine yönelik verdiği ders sırasında ortaya attığı heterotopya tanımı, kendi deyimiyle, on dokuzuncu yüzyıl boyunca 'tarih meselesi'ne olan saplantının yerini 'mekân meselesi'ne bırakmasıyla, mekânı ilişkisellikler üzerinden tanımlayan bir kavramsallık sunar. Heterotopyalar, çevresinde bulunan mekânlar ile karşıtlıklar üzerinden kurduğu ilişkiler yoluyla anlam kazanırlar. Foucault'nun (1984) konuşması sırasında sunduğu kavramsal çerçeve ve verdiği mekânsal örneklemeler –mezarlıklar, hapisaneler, akıl hastaneleri, randevu evleri, vb.- kavramın dar bir mekânsal bağlamda tanımlanmasına sebep olsa da, altı ana başlıkta topladığı özellikler¹ heterotopik bir mekânsal yapının temel oluşum mantığı anlamındaki *heterotopolojinin* kavranmasına yardımcı olmaktadır:

- *dünyadaki her kültür, özgün yorumuyla kendi heterotopyalarını üretir; bu nedenle evrensel nitelikte tek ve mutlak nitelikte bir heterotopya modeli olanaklı değildir,*
- *bir toplum, içinde bulunduğu kültüre göre farklı tarihsel dönemlerde heterotopyaya farklı işlev ve anlamlar atayabilir,*
- *heterotopyalar, belirli bir gerçek bağlamda birbiriyle bağdaşmayan birçok mekânı yan yana getirme yetisine sahiptir,*
- *heterotopyalar, var olan zamansal deneyimi kesintiye uğratarken, zamanı birikimsel olarak çok katmanlı biçimde sıkıştırıp koruyabilir –müze, arşiv ve kütüphane, fuar alanları vb.-,*
- *çeşitli ritüellerle düzenlenen bu denetimli erişim ve seçilmiş geçirgenlik koşulu, heterotopyayı kendi içerisinde tanımlı ve işler kılar. –örnek: kendi hareket ve davranış biçimleri ile 'içeri'ye kabul eden hamamlar ya da saunalar-,*
- *heterotopyalar, diğer tüm mekânlarla kurdukları ilişkiler üzerinden işlev kazanırlar. Gerçek olduğu kadar kendi içinde insan yaşamının bölüntülere ayrıldığı bir yanılısama mekânı olabilmektedir. –örnek: 17. Yüzyılda Amerika'da yerleşen Püriten topluluklar ya da Güney Amerika'daki Cizvit kolonileri-. (Foucault, 1984, 4-8)*

Tasarımsal süreçlerle ya da kendiliğinden oluşan heterotopolojinin karmaşık oluşumsal doğası muğlak bir mekânsal morfolojiyi imgelemekle birlikte, Foucault'nun (1984) sunmuş olduğu prensipler, modern şehirciliğin denetimli bölgelemeye dayalı kentsel alan (*territory*) ve mekân kavramsallaştırmasından oldukça farklı bir mekânsal kurgunun ortaya konması yönünde esnek bir operasyonel çerçevenin inşasını olanaklı kılmaktadır (Çalışkan vd., 2017). Heterotopolojinin çağdaş şehircilik yazınında geçerli bir tartışma zeminini edinmesi, ise kavramın kentsel morfoloji bağlamında sistemli (analitik) bir bakış ile yapısal / mekânsal niteliklerinin açığa çıkartılmasına bağlıdır. Söz konusu çalışma, bu bağlamda, kuramın işaret ettiği 'gerçek mekân' vurgusuna koşut olarak heterotopik niteliklere sahip bir yaşam alanının morfolojik yapısını 'kentsel eşik'ler temelinde açmıyarak kurama işler (operasyonel) bir bilimsel altlık sunmayı amaçlamaktadır.

'Eşik' Kavramının Kuramsal Temeli ve Mekânsallığı

Heterotopolojik bağlamda oluşan çoklu bir aradalık durumu, farklılıkları bir arada tutan ve bunlar arasında etkileşimi koşullayan 'eşik' mekânlarının yaratılmasıyla mümkündür. Eşik mekânları, aynı bağlamda birlikte var olan karşıtlar arasındaki gerilimin kırıldığı, karşılıklı etkileşimin diyalogla deneyimlendiği 'ara mekân'lar olarak çalışır. Bireyler ve faaliyetler arasında geçici ilişkilerin kurulduğu kentsel eşikler, kentsel mekândaki hareketin

temel etmenlerinden biri olarak insanların birbirleriyle yakın etkileşimler kurmasını sağlar (Stevens, 2006, 75). Bu nedenle, kentsel alanda eşik mekânların Foucault’nun heterotoloji kuramının temel koşullarından birini oluşturduğu savlanabilir. Heterotopik bir bağlam içerisindeki eşikler, karşıtlıklar arasında geçici müphem (liminal) karşılaşma koşullarını yaratarak toplumsal bir aradalığı olanaklı kılar.

Sosyo-mekânsal bir kavram olarak eşik, farklı ortamlar arasında insanlar için geçici deneyimler sağlayan bir ara alanı ifade eder ve mekânın sunduğu sosyal deneyimler yoluyla anlam kazanır. Stavrides (2010) eşik tartışmasını Foucault’nun heterotolojisi çerçevesinde ilk kez ele aldığı Bourdieu’nün (1977) ‘kapı eşiği’ne atfettiği sembolik anlamı irdeler:

“...eşik, iki farklı dünyanın buluştuğu noktadır: bağımsız bir aileye ait bütünlüklü bir dünya olarak içerisi; tarlaların, meraların, ve topluluğun ortak yapılarının bulunduğu kamusal bir dünya olarak dışarı... Bu noktada altı çizilmesi gereken olgu, eşiğin kendisini boydan boya kesen pratikler üzerinden hem bir temas hem de bir ayrılma noktası olarak anlamını bulduğudur” (Stavrides, 2010, 16-17).

Bourdieu’nün (1977) iki farklı dünyayı birbirinden ayıran kapı eşiğinin sembolize ettiği ‘karşıtların buluşma alanı’ olan mekânsal eşikler, iki farklı karşıt dünya arasında iletişimsel bir rol oynamaktadır. İçerisi ile dışarı eşikte buluşur ve birbirine karışır, ve bu karşılıklı eylem ile bir tür ‘ara mekân’ yaratılır. Eşikler, karşıtlıkların askıya alındığı ve hoş görüldüğü arabulucu bölgeler haline gelir ve sosyal karşılaşmalara izin verir. Eşiklik kavramının mekânsal olarak karşılık geldiği ‘aradalık’ durumu, iki farklı bağlamın (toplumsal, kültürel vb.) karşılıklı etkileşiminde birleşme ve ayrılma koşullarını eşzamanlı olarak bünyesinde barındırır. Bu anlamda, eşiğin kentsel form içerisinde farklı egemenlik alanları (*territory*) ve yaşam örüntüleri arasındaki görece konumu mekânın toplumsal olarak yeniden üretilmesinde temel morfolojik (ya da ‘heterotopolojik’) ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşiğin Mekânsal Özellikleri

Bu sınıflandırma, kentsel mekânda bulunabilecek potansiyel eşikler hakkında bilgi verir. Her ne kadar hepsi belirli bağlamda farklı mekânsal kullanımlara işaret etseler de hepsi için ortak olabilecek tipik özelliklere sahiptirler. Tüm kentsel eşikler *insan hareketi* yoluyla inşa edilir. Burada söz konusu olan, eşik deneyimi olasılığını ortaya çıkaracak yaya hareketidir. Gündelik hayatında ev ile iş arasında sürekli bir gidiş-geliş halinde olan bireyler (Luz, 2001, 152) belirli bir noktaya ulaşmak için farklı mekânlardan geçerler. Eşik deneyimi, hedefe giderken keşfedilmeyi bekler. Mekânın biçimsel yapısı, hareketliliğin koşullanması konusundaki en önemli belirleyicidir.

Bu bağlamda eşikler her şeyden önce dışarıya açıklık ve belirli bir düzeyde erişim serbestisi anlamında (mekânsal açıdan) denetimli bir **kamusallığa** sahiptir. Kamusal farklı sosyo-kültürel altyapılara sahip kullanıcıların eş zamanlı olarak aynı mekânda bulunabilmelerini sağlar (Şekil 1). Eğer kent bir bütün olarak kamusal ve özel alanlara bölünmüş olarak kabul edilirse, eşikler sadece özel alanlar arasında değil, aynı zamanda özel ve kamusal alanlar arasında da geçiş olanağı sağlar.

Şekil 1. Eşik potansiyeline sahip kamusal bir alan.

Bir alanın çeşitli kullanıcılar tarafından kullanılması, mekânın farklı deneyimleri **sağlayabilirliğine (affordance)** bağlıdır. Barlas’a (2006) göre ‘sağlayabilirlik’, mekânın kullanıcılara iletmiş olduğu uyarılara işaret eder (s. 7). Genel anlamda kavram, bir mekânın kendi içerisinde hangi tür ve düzeyde insan davranışı, eylem ve kullanıma olanak verebildiği anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda, yapı çevre ve onun mekânsal konfigürasyonu, farklı toplumsal profilden insanların farklı yoğunluk düzeylerinde mekânı deneyimleyebilmesini koşullar (Şekil 2). Lang’in (1987) tanımladığı gibi, insanın mekânsal davranışı, yapı çevrenin sunduğu imkanlar ile birlikte algı ve kavrayış süreçlerine bağlıdır (s. 84). Dolayısıyla, eğer alan çeşitli faaliyetler arasında seçim özgürlüğü sağlıyorsa, insan hareketliliğinin kapasitesi ve bir alanın kapsayıcılığı buna bağlı olarak artar.

Şekil 2. Melbourne Devlet Kütüphanesi önündeki merdivenlerde geceleri patenle kayan genç insanlar (Kaynak: Stevens, 2007, s.83).

Bu özellik, bireylerin eşiklerdeki hareketi yoluyla ortaya çıkan **karşılaşma durumuna** işaret eder (Şekil 3). Karşılaşma her zaman düşman olanla yüzleşme anlamına gelmez. Stavrides’e (2010) göre:

“Komşu bölgelerin hiçbirine ait olmayan bu geçiş bölgesindeki kişi anlar ki, köprü kurabilmek için aradaki mesafenin hissedilmesi zorunludur. Asimilasyon mesafenin yok edilmesinden kaynaklanırken, husumet bu mesafenin korunmasından ve artırılmasından doğar. Karşılaşma, gerekli mesafenin aynı anda hem muhafaza edilip hem de kat edilmesiyle gerçekleştirilir” (Stavrides, 2010, 19).

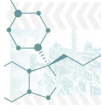

Şekil 3. Farklı sosyal gruplara karşılaşıma imkânı veren bir kamusal alan.

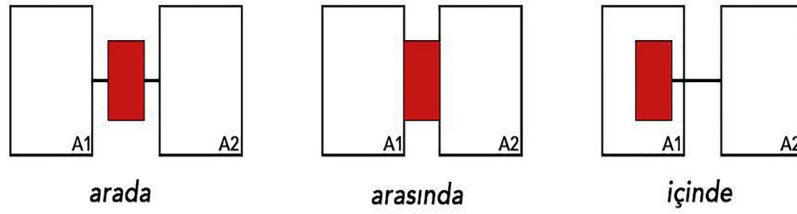
Karşılaşmanın gerçekleşebilmesi için, eşğin **erişilebilirliğinin** yüksek olması gerekir. Bu özellik, alanın mekânsal çatkısı (konfigürasyonu) ve çatkının sunduğu alt-düzen anlamındaki dizimi ile ilişkilidir. Eşğin kentsel yapı içerisindeki konumu kadar açıklık ve kapalılık temelli kompozisyon karakterleri de eşğin yakın çevresiyle olan ilişkisini erişilebilirlik bağlamında belirler. Mekâna açılan geçit sayısı ve mekânın görünürlüğü ile entegrasyon derecesi, farklı kullanıcılar için o alanın (görsel) erişilebilirlik düzeyini belirler (Şekil 4).

Şekil 4. Hamburg kent merkezinde bulunan ve kentin tüm toplu taşıma sistemiyle entegre olan Hauptbahnhof Merkez İstasyonu'nun girişi.

Tüm bu özellikler kentsel mekânda bulunabilecek eşiklerin işleyişini kavrayabilmek için genel bir çerçeve çizer. Eşikler, kendiliğinden faaliyetler ve karşılaşmalar için ortak bir zemin yaratarak insanlar için zamansal-mekânsal deneyimler sunar. Eşiğin topolojik konfigürasyonunu ise, karşılaşma düzeyini koşullandıran ve karakterini belirleyen temel mekânsal koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, üç temel eşik konfigürasyonu tipi belirlemek olanaklı: **arada**, **arasında** ve **içinde** (Şekil 5).

Şekil 5. 'Kentsel eşik'in mekânsal kurulum (konfigürasyon) tipolojisi².

Eşikler çoklu bir aradalıkların bulunduğu heterotopolojik yaşam örüntüleri içerisindeki **ara alanlarda**, anklavların (yaşam alanlarının) **arasında** ya da anklavların **içinde** bulunabilir. Arada bulunan eşikler farklı morfolojik karakter bölgelerinden belli ölçüde bir mesafe tayin ederler ve erişim bağlantı eksenleriyle sağlanır. Bu bağlantılar yapıyı çevre içerisindeki ulaşım ve geçiş kanallarıdır. Erişilebilirlik düzeyi diğer eşik tiplerine göre daha yüksektir ve ek bağlantılar kurularak daha da artırılabilir. Anklavların **arasında** bulunan eşikler ise söz konusu yaşam alanlarının iç-çeperinde konumlanarak iki farklı alanı kaynaştıran bir yüzey iletişimi sağlar.

Çevresinde yer alan farklı bağlamsal alanların (*domain*) **arasında** bulunan eşiklerin daha açık ve farklı sosyo-kültürel grupları daha kapsayıcı olduğu varsayılabilir. Tanımlı ve kendi içinde kısmen veya tamamen kapalı bir bölge içerisinde yer alan eşiklerin ise mekânın insan etkileşimine dayalı karşılaşma gizilgücünü açığa çıkarma yetisi görece daha düşüktür. Buna göre **arasında** eşikleri, eşik mekânın işlevsel niteliğine bağlı olarak karşılaşma potansiyeli barındırırken, **arada** eşikleri güzergâh üzerindeki konumu ile geçiş hareketlerinde karşılaşma eylemine zemin hazırlar. Görece en düşük karşılaşma gizilgücüne ise kuramsal olarak karakter alanlarının (anklavların) **içinde** yer alan eşikler sahiptir. İlgili anklavın egemenlik alanı içerisinde bulunuşu diğer yaşam örüntülerine yönelik olarak açık kamusal düzeyini düşürücü bir etkiye sahiptir. Bir başka deyişle, morfolojik olarak kendi içinde kapalı karakter bölgelerinin dışarı ile olan toplumsal etkileşimi de görece daha düşük düzeydedir.

Bu üç tanım, eşik ve anklav arasındaki topolojik ilişki hakkında temel bir anlayış sağlar. Ancak, sosyo-mekânsal eşiklerin morfolojik yapısını ve işleyişini ortaya çıkarabilmek için kentsel bağlam içerisinde yer edinmiş heterotopolojik örneklemeler üzerinden sistematik bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekmektedir. Sunulan araştırma kapsamında Bursa'nın kuzey kent çeperinde bulunan Emek Bölgesi'ndeki potansiyel eşiklerin sosyo-mekânsal işleyişi ile yapıyı çevrenin mekân dizimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Aynı alanda yan yana yer seçmiş olan farklı sosyo-kültürel grupların yaşam alanlarının oluşturduğu çok parçalı kentsel doku, heterotopolojinin temel niteliklerini barındırmaktadır. Alan içerisindeki kamusal mekânlarda, bölgede yaşayan insanlar için potansiyel eşik koşulları

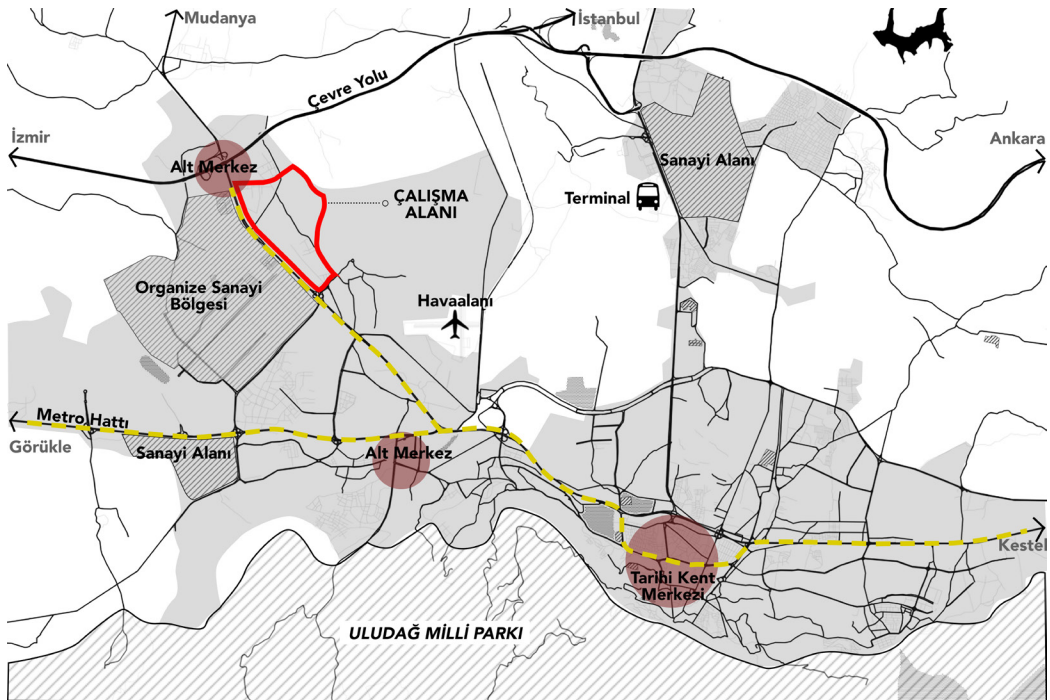

ortaya çıkmaktadır. Bu eşiklerin işleyişi ile mekânsal ağın sunduğu bütünleşme örüntüsü arasındaki ilişkiyi çözümleyebilmek için ‘Mekân Dizim’ (*Space Syntax*) kuramının sunduğu analitik haritalama yöntemleri kullanılmıştır.

Bursa-Emek Bölgesi’nde Yaşayan Farklı Sosyal Grupların Ayrışma-Bütünleşme Sorunsalının İncelenmesi

Eşik kavramsallaştırmasının söylemsel zemininin Foucault’nun ‘heterotoloji’ tanımlaması çerçevesinde tartışılabilmesi için hem morfolojik hem de sosyolojik bağlamda bütünleşik bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, mekânsal organizasyonun eşik işleyişini koşullama biçiminin irdelenmesini gerektirmektedir. Bu çerçevede, Bursa kentinde bulunan Emek bölgesi araştırma alanı olarak seçilmiştir. Birbirinden farklı sosyal grupların ikamet ettiği farklı yerleşim alanlarının aynı bağlam içerisinde yan yana bulunması, ve bu alanların farklı nitelikteki ortak kamusal alanlardan beslenerek belli mekânlarda ortaklıklar kurması, Foucault’nun ‘bağdaşmayan mekânların bir aradalığı’ olarak işaret ettiği çoklu bağdaşıklık durumunu ortaya çıkarmaktadır. Araştırma kapsamında, farklı sosyo-kültürel grupların karşılaşma mekânları olarak tanımlanabilecek ‘ara mekân’ların eşik potansiyeli, kentsel yapının mekân-diziminin bütünleşme örüntüsünü açığa çıkaran morfolojik çözümleme ile test edilmektedir.

Köklü bir geçmişe sahip olan Bursa kenti, farklı dönemlerde ticari, idari ve endüstriyel faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve her dönemde farklı kültürler için bir buluşma noktası olmuştur. Kente yapılan yoğun göçler sanayileşmenin de etkisiyle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde de olduğu gibi, hızı kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu hızlı kentleşmenin en kritik sonuçlarından biri olarak, kentin çeşitli bölgelerinde yetersiz altyapıya sahip düzensiz gecekonduların ortaya çıkmasıdır.

Şekil 6. Bursa şehrinin genel yerleşiminde çalışma alanının yeri.

Bursa'nın kuzey çeperinde bulunan Emek Bölgesi'nin büyük bir bölümünü de enformel olarak ortaya çıkan konut alanları oluşturmaktadır. 1961 yılında Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla yapılaşmaya başlayan bölge, daha sonraki yıllarda kentin Mudanya istikametinde gelişiminin öngörülmesiyle, büyük ölçekli tüketim alanlarının ve lüks konut projelerinin yer aldığı bir odak noktası haline gelmiştir (Şekil 6). Söz konusu eğilim, bölgenin (heterotopoloji bağlamında inceleyeceğimiz) çok-kültürlü toplumsal dokusunun ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

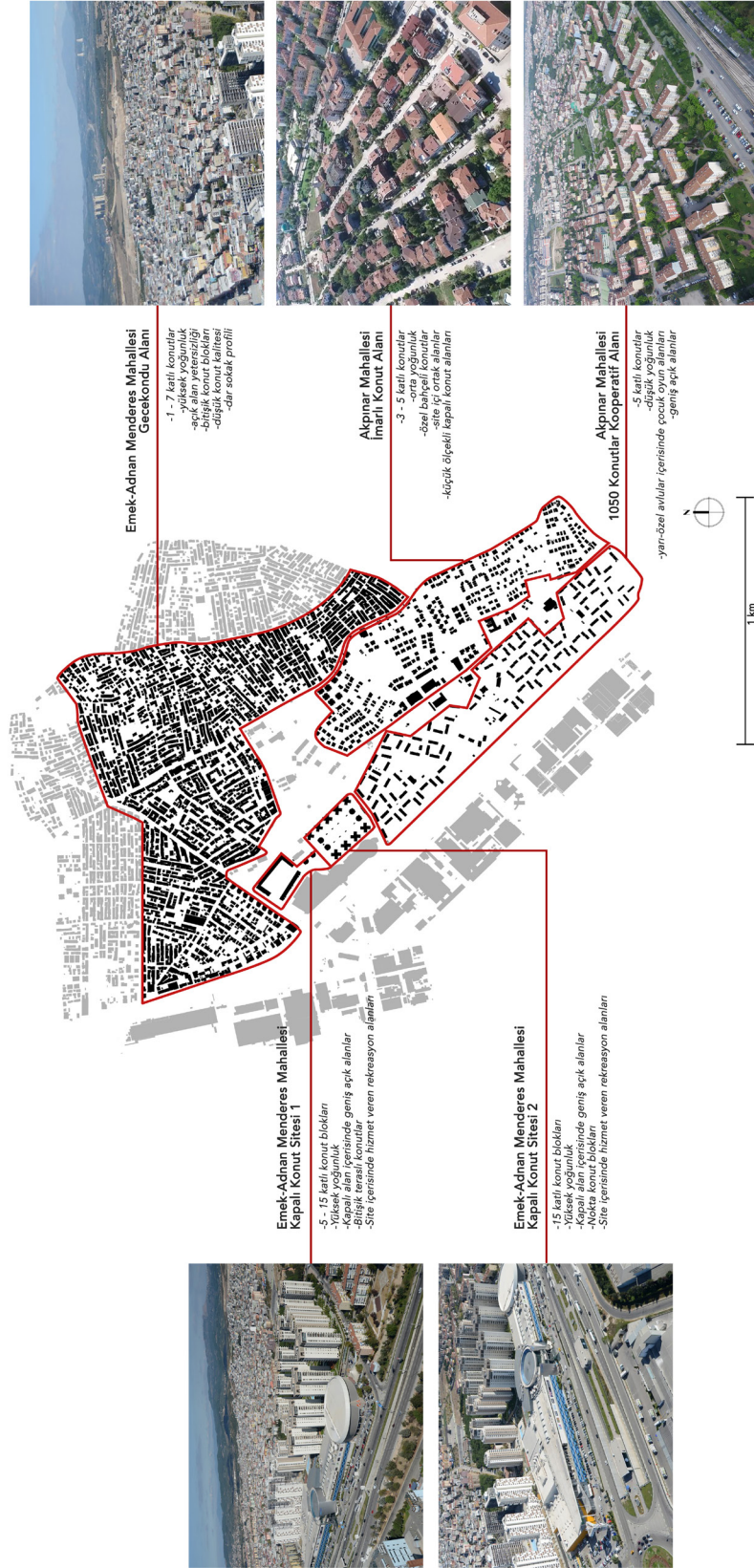
Alanın Sosyo-Mekânsal Bağlamı

Bursa'nın en yoğun yerleşim alanlarından biri olan Emek Bölgesi, sosyo-kültürel çeşitliliği ve parçalı morfolojik yapısı göz önüne alındığında heterotopyanın mekânsallığı konusunda zengin bir araştırma bağlamı sunmaktadır. Aynı bağlam içerisinde yer seçmiş olan gecekondular alanları, lüks yerleşim konutları ve güvenli siteler, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak farklılaşan grupların ayrılaşmış yaşam alanlarını oluştururken, ortaklaşan kamusal alan kullanımları bireyler arasında etkileşim imkanı sunmaktadır. Emek Bölgesi'ndeki mevcut kentsel 'mıntıka'lar hem morfolojik yapıları hem de arazi kullanım biçimleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Karakter alanları, her bir yerleşimin sınırlarını belirleyen yol ve duvar gibi fiziksel elemanlar ile birbirinden ayrılmaktadır. Her bir alanda, hem sosyal hem de morfolojik özellikler gözlemlenebilir farklılıklar göstermektedir (bkz. Şekil 7).

Alanın morfolojik yapısında mekânsal çözümleme ile irdelenen farklılaşma, bölgedeki toplumsal çeşitliliği de yansıtmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, zaman içerisinde ortaya çıkan koşullar bölgenin farklı sosyal gruplar için çekim noktası haline gelmesine sebep olmuştur. Bölgede kurulan Organize Sanayi Bölgesi işçi sınıfının ikamet ettiği enformel yerleşim alanlarının oluşmasına sebep olurken, daha sonrasında bu gelişimi önlemek için uygulanan konut politikaları kapsamında, şimdilerde '1050 Konutlar' adıyla bilinen işçi konutları inşa edilmiş ve bölgenin konut dokusunda farklılaşmalar oluşmaya başlamıştır. Ancak, proje işçi sınıfının konut talebini karşılayamamış ve gecekondular oluşumu devam etmiştir. Ayrıca, işçi ailelerin gelir düzeyinin üzerinde kalan konut alanları sonrasında alt-orta ve orta gelir grubuna hitap eden bir bölge haline gelmiştir (Arın, 2013, 236). Son dönemde alanda ve yakın çevresinde yer seçen kapalı lüks konut projeleriyle de bölgedeki sosyal ve kültürel çeşitlilik toplumsal ayrışma temelinde daha da artmıştır.

Alanda yaşanan toplumsal dönüşüm, kaçınılmaz olarak, aynı sosyo-kültürel kimliğe ve sosyo-ekonomik statü düzeyine sahip olanlarla birlikte yaşama eğilimi olan grupların farklı grup profilini barındıran yaşam bölgelerine (anklavlara) komşu yaşam çevrelerinde yer seçmesinin önünü açmıştır. Gecekondular alanlarında yaşayan nüfusun büyük bir bölümü Türkiye'nin kuzey-doğu, doğu ve güneydoğu bölgelerindeki şehirlerden gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Bu alanda yaşayan bireyler arasında güçlü akrabalık ve komşuluk ilişkileri bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinden biri, bu alanda yaşayanların sahip olduğu 'mahalle kültürü'nü şu şekilde ifade etmektedir:

“Bizim mahalledeki kadınlar akşamları semaver yakıp kapının önünde oturuyorlar, kimisi kekini getiriyor, kimisi başka bir şey. Mesela birine bir iş yapılacak ya da ortak yapılacak bir iş var, hemen herkes toplanıp el atıyor, bitiyor” (Katılımcı-1)

Şekil 7. Karakter alanları ve mekânsal özellikleri.

Ancak, Korupark Sitesi’nde yaşayan aileler arasında bu tip bir kolektif yaşam örüntüsünü gözlemlemek oldukça güçtür. Birçok çok katlı kapalı konut sitesinde görüldüğü üzere, Korupark’ta özel alanın açık kamusal alanların yer aldığı zemin kotuna olan uzaklığının komşuluk ilişkileri açısından olumsuz bir etmen olduğu gerçeği alanda yapılan görüşmelerle de ortaya konmaktadır:

“Komşuluk ilişkilerim yok. İnsanların birbirini tanıdığını düşünmüyorum çok fazla. Kafeteryada insanlarla karşılaşıyorum. Yaz sezonunda havuz çevresinde mesela...” (Katılımcı-2)

Site etrafındaki yüksek duvarların çizdiği sınır, burada yaşayanların kendilerini ‘tehlikeden’ ya da dış dünyadan gelen tehditlerden ayırıştırma isteğine hizmet etmektedir. Ancak güvenlik, ayrışmanın tek sebebi değildir. Fiziksel etmenler –konum, sosyal donatılar, mekânsal yapı ve mimari biçim–, sosyo-kültürel kaygılar –topluluk hissi, ayrışma eğilimi ve ortak kimlik oluşturma isteği–, ekonomik ve politik faktörler, kapalı konut alanları içerisinde yaşamaya dair duyulan ilgi ve isteğin artmasında etkilidir (Tümer Yıldız & Polat, 2011, 54). Akpınar Mahallesi’ndeki gecekondu bölgesinde yaşayan bireylerin sosyal profili de Emek-Adnan Menderes Mahallesi’nde yaşayanlardan oldukça farklıdır. Gecekondu alanındaki göçmen nüfusun aksine Akpınar Mahallesi sakinleri çoğunlukla Bursa’nın küçük köylerinden veya şehrin merkezi bölgesinden göç etmiştir. Ekonomik farklılıklar da ayrışma durumu üzerinde oldukça etkilidir. Emek Mahallesi sakinleri, yoğun bir kentsel doku içinde görece daha düşük yaşam standartlarına sahipken, Akpınar bölgesindeki ortalama yaşam kalitesi, artan gelir düzeyine paralel olarak çok daha yüksektedir. Emek-Adnan Menderes Mahallesi muhtarı tarafından verilen bilgiye göre, bu mahallede yaşayan her aileden en az bir genç Organize Sanayi Bölgesi’nde teknik eleman olarak çalışırken, alanda bulunan diğer yerleşim bölgelerinde yaşayanlar ise sanayi içerisinde daha nitelikli işlere sahip veya işveren pozisyonunda çalışmaktadırlar.

Şekil 8. Mekânsal çözümlemeye konu olan Emek Bölgesi’nin havadan görünümü ve analiz sınırları (Kaynak: Google Earth, 2018).

Birbirinden açık bir şekilde farklılaşan toplumsal grupların aynı alan içinde yan yana var olmasından kaynaklanan sosyo-kültürel çeşitlilik durumu, morfolojik olarak da zengin doku çeşitliliği ile alanın fiziksel yapısını karakterize etmektedir (Şekil 8). Her bir karakter alanını sınırlayan fiziksel öğeler –yollar, duvarlar, vb.- nispeten daha homojen bölgeler oluşturan sosyal grupların yaşam alanlarını tanımlamaktadır. Sonuç olarak, birden fazla mekânsal oluşum içeren Emek Bölgesi alanda yaşayan bireylerin sosyo-kültürel özelliklerini yansıtır niteliktedir.

Yöntem

Heterotopya kavramının somut mekânsallığını anlayabilmek için Bursa-Emek Bölgesi bağlamında iki aşamalı bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, bölgenin sosyo-mekânsal bağlamı içerisinde alanın sosyo-kültürel dinamikleri ile mekân organizasyonu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Birinci aşamada, heterotopyanın temel koşulu olarak ele alınan potansiyel eşik mekânlarının ne ölçüde farklı kullanıcı kimliklerine hizmet ettiği ortaya konmaktadır. Bir sonraki aşamada ise bu eşiklerin işleyişi ile alanın bütünleşme örüntüsü arasındaki mekân-dizimsel ilişki çözümlenmektedir.

Saha araştırmasının ilk aşamasında, potansiyel eşikleri ortaya çıkarmak için bölge sakinleri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Alanın farklı mahallelerinde yaşayan yedi katılımcı ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, alanda bulunan ve tartışılan kuramsal çerçevede potansiyel eşik olarak tanımlanabilecek ortak kentsel mekânlarının haritalaması yapılmıştır. Yine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda, kamusal alanların ve kamusal hizmet noktalarının hangi sosyal gruplar tarafından kullanıldığını gösteren haritalar oluşturulmuş ve bunların kullanım derecelendirmesi belirlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Alanda bulunan ortak kentsel alanlar.

Katılımcılardan elde edilen bilgilerle potansiyel eşiklerin belirlenmesinin ardından, ‘Mekân-Dizim (Space-Syntax)’ kuramının analiz yöntemleri kullanılarak alandaki mekânsal örüntünün eşik oluşumunu koşullama durumu test edilmiştir. Mekân-dizim yöntemi kullanılarak yapılan bütünleşme (*integration*) ve seçim (*choice*) analizleri ile potansiyel hareket örüntüleri haritalandırılarak sokak dokusu üzerinde yer alan ortak mekânların ne düzeyde karşılaşma durumunu sağlayabildiğine yönelik sorgu altlığı geliştirilmiştir. Böylece söz konusu alanların yukarıda sunulan eşik-mekân tipolojisi bağlamında ne tür bir dizimsel kapasiteye sahip olduğu açığa çıkartılmaktadır. Bu hareket örüntüleriyle, görüşmeler yoluyla elde edilen farklı sosyal grupların ortak mekân kullanım haritaları çakıştırılarak alanda bulunan ortak mekânların mevcut kullanım durumu ile alanın mekân dizimi arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır.

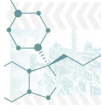
Mekânsal Çözümleme

Bir mekânın eşik olarak işlev görmesi, o mekânın farklı kimlikteki kullanıcı profilini bir araya getirebilecek bir mekânsal bir örüntü içerisinde bulunma koşuluna bağlıdır. Emek Bölgesi’ndeki her bir yaşam alanı/anklav, ortak sosyo-kültürel yapıya sahip grupların bir arada yaşama eğilimi doğrultusunda oluşmuştur. Öte yandan, farklı gruplar arasındaki etkileşim, eşik potansiyeline sahip ortak alanların kolektif kullanımıyla deneyimlenebilmektedir. İşleyiş biçimlerine göre, ortak mekânlar şu şekilde sınıflandırılabilir: *kamusal mekânlar*, *kamusal hizmet alanları* ve *erişim ve değişim noktaları*.

Kamusal mekânlar, insanların özgürce erişip zaman geçirebilecekleri parklar, meydanlar, ana ticaret caddeleri ve çarşılar gibi açık alanlardan oluşmaktadır. Kapalı mekânlar olmasına ve özel kuruluşlar tarafından yönetilmelerine rağmen, kamusal mekânlar, halkın erişimine açık olmaları sebebiyle alışveriş merkezleri ve büyük ticari alan kullanımını da içermektedir. *Kamusal hizmeti noktaları* ise, yerel yönetim tarafından sağlanan eğitim ve sağlık hizmetleri, mahalle yönetim birimleri, postaneler ve sosyo-kültürel tesis merkezleri gibi kamu hizmet alanlarını kapsamaktadır. Bu çerçevede, Şekil 10 kamusal mekânların ve kamusal hizmet noktalarının alanda bulunan farklı sosyal gruplar tarafından kullanımını göstermektedir. *Erişim ve değişim noktaları*, insan hareketliliğinin ve dolaşımının daha yüksek olduğu toplu taşıma odaklarıdır. İnsan hareketindeki artış, aynı zamanda etkileşim olasılığını da artırmaktadır. Lynch’in (1960) ‘düğüm noktası’ olarak tanımladığı büyük demiryolu istasyonları kent ölçeğinde hizmet eden eşikler olarak tanımlanabilirken, mahalle ölçeğindeki erişim ve değişim noktaları da bölge içerisinde önemli karşılaşmalara ev sahipliği yapmaktadır.

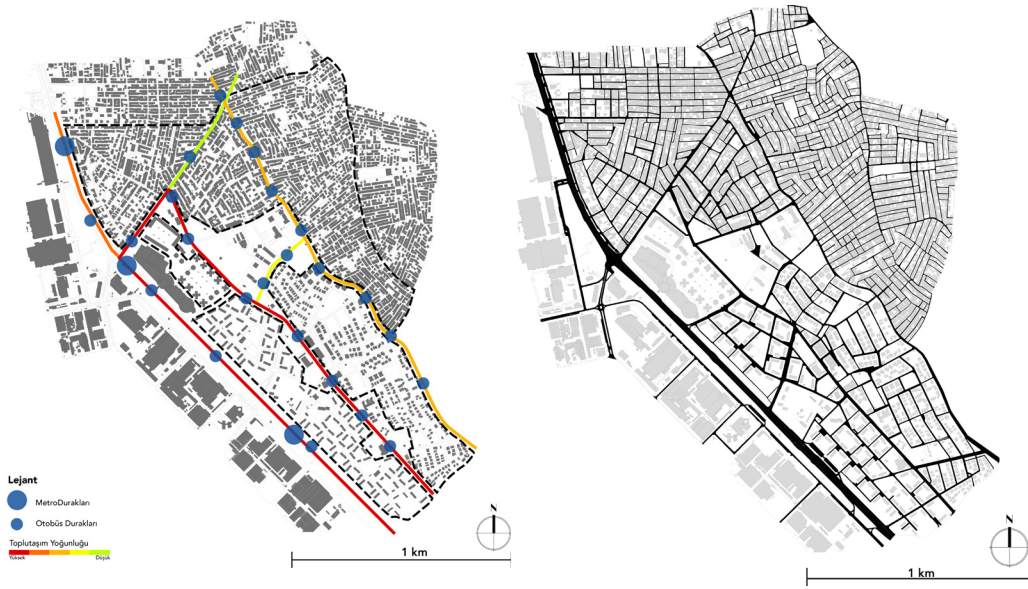

Şekil 10. Kamusal mekânlarda (üst) ve kamusal hizmet noktalarının alanında (alt) saptanan farklı yaşam alanları / anklavlar arasındaki konumu ve kullanım örüntüsü.

Haritalarda, her bir yerleşim bölgesinin içinde yer alan ortak mekânların burada ikamet eden kişiler tarafından kullanıldığı varsayımıyla yalnızca diğer yerleşim bölgelerinde yaşayanlar tarafından kullanımları işlenmiştir. Şekil 10'da görüldüğü gibi, anklavlar arasında konumlanan ortak mekânlara erişim düzeyi, içinde bulunanlara göre daha yüksektir. Bir başka anlatımla, tanımlı yerleşim bölgeler arasında kalan mekânlar farklı sosyal gruplar tarafından kullanılırken, bu bölgelerin iç kısımlarında kalan mekânları kullanan grup sayısı görece daha azdır.

Mahalle ölçeğindeki farklı sosyal gruplar arasında karşılaşma olasılığı, alandaki hareket kanalları üzerinde bulunan erişim ve aktarım noktaları ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada çözümlenecek temel etmen alanın sokak dokusudur (Şekil 11).

Şekil 11. Alanın ulaşım ağı üzerinde bulunan erişim ve aktarım noktaları (sol), ve alanın sokak örüntüsü (sağ).

Toplutaşım odaklarının bir tür mekânsal eşik olarak işleyebilmesi, sokak örüntüsünün fiziksel karakteristiğine bağlıdır. Geniş profile sahip merkezi eksenler daha güçlü ulaşım odaklarını üzerinde taşır. Dolayısıyla bu eksenlerin, erişim ve değişim noktaları aracılığıyla karşılaşmayı koşullama olasılığı daha yüksektir. Şekil 11, alan içerisindeki toplutaşım duraklarını ve eksenler üzerindeki toplutaşım yoğunluğunu göstermektedir (sol). Alanın sokak örüntüsünden görüleceği üzere (sağ), toplutaşım duraklarının üzerinde konumlandığı sürekliliği yüksek, geniş profilli eksenler belirlenen karakter alanları / anklavlar arasında yer almaktadır. Bu durum, alan içerisindeki erişim ve değişim noktalarının eşik olarak işleme potansiyelini yükseltmektedir.

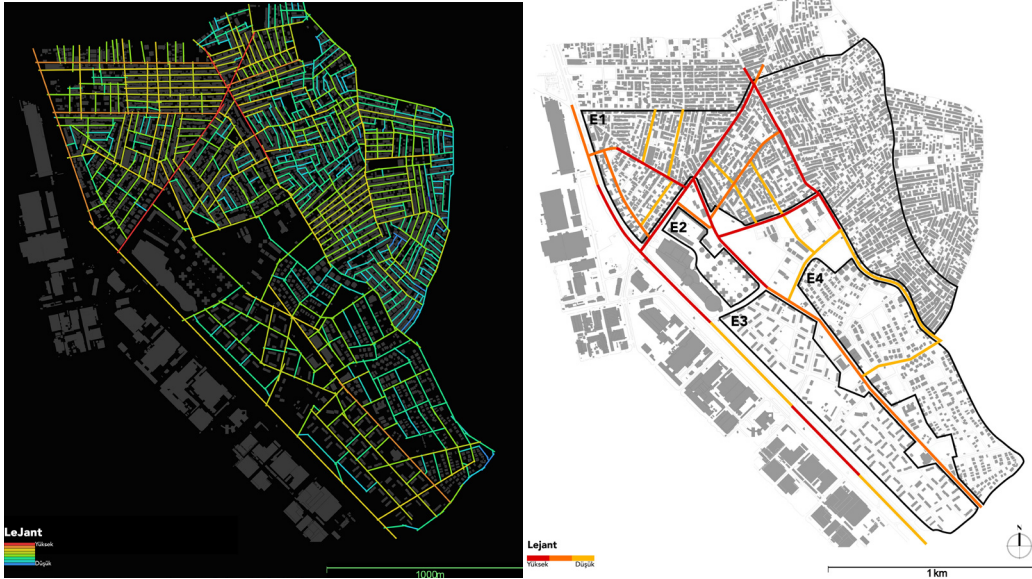
Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, Emek Bölgesi'nde bulunan ortak mekânların büyük bir kısmı farklı sosyal gruplar tarafından kullanılmaktadır ve bu alanların bir eşik olarak işleme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Alandaki yaya hareketliliği ve buna bağlı olarak da kamusal mekân kullanımı, kentsel fonksiyonların yer seçimi, bölge sakinlerinin günlük ihtiyaçları gibi etmenlerce koşullanmakta olup alan içerisindeki sosyo-kültürel ayrışma-bütünleşme örüntüsünü karakterize etmektedir. Bunlara ek olarak, yapılı çevrenin mekânsal organizasyonu ile bölgede yaşayanların hareket örüntüsü arasındaki

ilişki, heterotopolojik yapıyı tanımlayan eşiklerin oluşumundaki en etkili faktör olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, mekân-dizimi kuramının yöntemsel araçları, alanda bulunan ortak mekânların eşik potansiyelini test etmek için kullanılmıştır.

Bütünleşme (Integration) Analizi

Emek Bölgesinde eksen analizlerinin yapılabilmesi için, alanın sokak dokusu üzerinden eksen haritası oluşturulmuş ve ‘DepthMap X’ programı kullanılmıştır. Yerel ölçekteki potansiyel yaya hareketinin sokak örüntüsü içindeki dağılımını haritalandırmak amacıyla ağın mekânsal bütünleşme analizi 3 yarıçap ile gerçekleştirilmiştir. Şekil 12’de verili grafik, eksensel analizlerden elde edilen yerel bütünleşme haritasını göstermektedir (sol). Yerel bütünleşme analizi, yerel ölçekteki yönelimli hareket potansiyelini (*to-movement*) ortaya koymaktadır. Analiz sonucu haritalanan bütünleşme örüntüsü ile alanda gözlemlenen hareket yoğunluğunu arasındaki ilişki karşılaştırmalı olarak irdelenebilir (Şekil 12).

Şekil 12. Sokak ağının yerel bütünleşme haritası (R3) (sol) ve alanda gözlemlenen yaya hareketi yoğunluk örüntüsü (sağ).

Bütünleşme haritasında görünen alanın kuzeydoğusunda kesişen iki kırmızı eksen, cadde boyunca ticari faaliyetlerin yer aldığı eksenlerdir. Zemin kattaki ticari faaliyetlerin yanı sıra, eksenler üzerinde bulunan alışveriş merkezi ve mahalle meydanı, cadde üzerinde gün boyunca yaya hareketliliği sağlar. Alanın güney-batı kısmında E3 ve E4 arasında bulunan cadde de benzer şekilde büyük mahalle marketlerinin ve konut altı ticaretin bulunduğu merkezi eksen olarak işlev görmektedir. Diğer yandan, alanda gözlemlenen yaya hareketliliği haritası (sağ) bölgedeki diğer ortak mekânların varlığı nedeniyle daha fazla eksenin yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. İki harita karşılaştırıldığında ise, bütünleşme analizi ile alanda gözlemlenen gerçek hareket yoğunluğu arasında bir uyuma olmasına karşın, güçlü bir ilinti (korelasyon) ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Şekil 13, mekânsal ağın yerel bütünleşme analizi ile daha önce belirlenen ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım yoğunluğu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Haritada, ortak mekânların farklı bütünleşiklik düzeydeki eksenlere referansla sahip

oldukları görece konuma göre kademeli renk aralığı uygulanmıştır. En parlak renklere sahip alanlar, insan hareketliliğini ilgili konuma çekme yönünde (*to-movement*) daha yüksek yaya kullanımı potansiyeline sahipken, koyu renkli alanlar daha düşük düzeyde hareket çekme potansiyeline sahiptir.

Şekil 13. (Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre) ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım durumu (sol), ve yerel bütünleşme haritasının Emek Bölgesi'ndeki ortak mekânlar dağılımı ile karşılaştırılması ile elde edilen çözümsel harita (sağ).

Yerel bütünleşiklik haritası ortak mekânların dağılımını gösterir harita ile karşılaştırıldığında (Şekil 13-sağ), en bütünleşik eksenler üzerinde bulunan alanların büyük oranda farklı sosyal gruplar tarafından kullanıldığı görülmektedir (Şekil 13-sol). Buna göre, mekân-dizimi analizine göre entegre olarak açığa çıkan ortak mekânlar alan içerisindeki yerel merkezler ile uyum göstermektedir. Öte yandan, E2 ve E3 anklavları arasında bulunan geniş rekreasyon alanı gibi bazı ortak mekânlar, bölgede yaşayan tüm sosyal gruplar tarafından kullanılsa da, mekân-dizim analizine göre görece düşük bütünleşiklik düzeyine sahip eksenler üzerinde konumlanmaktadır. Diğer bir deyişle, alanın mekân-dizimi bu alandaki yaya hareketliliği için düşük bir potansiyel sağlamasına rağmen mevcut bu alanlar tüm bölge içinde merkezi konumlar olarak hizmet ederler.

Daha önceki bölümlerde, eşiklerin anklavlar *arasında* yer alması durumunda eşik potansiyelinin arttığı, anklavların *içinde* yer alması halinde ise bu potansiyelin azaldığı varsayımında bulunulmuştur. Ortak mekân kullanım haritası bu varsayımı doğrulamaktadır. Ancak, alanın mekân-dizimi, ticari caddelerin kuzey kesimi gibi bazı alanlarda, anklavlar *içinde* daha yüksek eşik potansiyeli oluştururken, anklavlar *arasında* yer alan alanlar için nispeten daha düşük bir potansiyel ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, kuramsal olarak ifade edilen ideal eşik kurulumunun (konfigürasyon) gerçek bağlamda her zaman oluşmadığını ortaya koymaktadır.

Seçim (Choice/Through-Movement) Analizi

Eksensel haritalar verilen sokak ağı içerisindeki bir eksenin diğer tüm eksenlerle olan

bütünleşiklik (*yakınlık*) değeri hakkında bilgi verirken *segman haritaları*, söz konusu ağın ‘aradalık’ veya ‘seçim değeri’ gibi bir başka dizimsel özelliğini ortaya koymakta kullanılır. ‘Seçim değeri’, Hillier (2005) tarafından “*her bir çizginin diğer her bir çizgiden diğerlerine erişimdeki en kısa güzergâh üzerinde kalma düzeyi*” şeklinde tanımlanmaktadır (s. 12). Seçim haritaları, alan içerisindeki hareket akışlarını yerel merkezlere taşıyacak olan eksenlerin potansiyel hareket örüntüsünü vermektedir. Şekil 14’te Emek Bölgesi’ndeki potansiyel *geçiş hareketi* (*through-movement*) örüntüsü (sol) gösterilmektedir.

Şekil 14. Alanın sokak dokusunun ortaya koyduğu aradalık (*through-movement*) örüntüsü (sol) ve alanda gözlemlenen yaya hareketliliği yoğunluk örüntüsü (sağ).

Verilen ağ içinde, haritadaki kırmızı, sarı ve yeşil eksenler, doku içinde (azalan sıra ile) en yüksek yaya akışını taşıyan eksenleri göstermektedir. Aradalık analizinde kırmızı renk ile gösterilen en yüksek geçiş hareketi potansiyeli taşıyan eksen olarak saptanan eksenin E1 içerisinde yer alan, ‘eski çarşı caddesi’ olarak bilinen sokak olduğu görülmektedir. Bu harita alanda gözlemlenen gerçek yaya hareketliliğinin dağılımını gösteren harita ile karşılaştırıldığında, bütünleşik eksen sayısının yaya yoğunluğunu üzerinde taşıyan eksen sayısından az olduğu görülmektedir. Ancak, daha düşük seçim değerlerine sahip olmakla birlikte, sarı ve yeşil eksenler hala potansiyel geçiş hareketi örüntüsünü tanımlamaktadır. Bu durumun alandaki gerçek hareket yoğunluğu ile nispeten daha iyi bir uyum gösterdiği saptanmaktadır. Buna göre yapısal olarak yeterli sağlanabilirliğe (*affordance*) sahip olmamasına karşın bir mekânın eşik potansiyeli taşıma durumunu açıklayabilmek için ek etmenlere gereksinimi duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu örüntünün ortak mekânlar ile olan ilişkisini incelemek için ise Şekil 15’de görülen sentez haritası oluşturulmuş ve kamusal mekânların kullanım haritası ile karşılaştırılmıştır.

Şekil 15. (Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre) ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım durumu (sol), ve seçim (aradalık) haritasının Emek Bölgesi’ndeki ortak mekânlar dağılımı ile çakıştırılması ile elde edilen çözümsel harita (sağ).

Emek Bölgesi’nin mekân-dizimsel yapısı, merkezi alanlara yönelik en çok tercih edilen yol olarak tek bir eksen açığa çıkarmaktadır. Buna göre, bu eksen üzerinde bulunan ortak alanların (eski çarşı sokağı), eşik olarak en yüksek potansiyeli taşıdığı iddia edilebilir. Ancak, bu sokağın anklav içinde (E1) yer alması nedeniyle, farklı sosyal gruplar arasında karşılaşma koşullarını sağlama potansiyeli düşüktür. Haritaya göre, koyu renklerle ifade edilen ortak mekânlar üzerinde daha düşük yaya hareketliliği potansiyeli taşımaları beklenmektedir. Bu alanların tanımlı karakter alanlarının içinde yer alması, mekân-dizimi analizinin açığa çıkardığı durum ile paralellik göstermekte ve söz konusu kamusal mekânların daha düşük eşik potansiyeli taşıdığı saptaması geçerlilik kazanmaktadır.

Her iki analizde de, alanın mekân-dizimi, arazi kullanım örüntüsüyle ve ortak mekânların farklı kimlikler tarafından kullanım biçimleriyle, küçük farklılıklar gösterse de, benzer korelasyonlar ortaya koymaktadır. Potansiyel hareket çekim noktaları (*to-movement/integration*) alandaki lokal ticari merkezlerin bir kısmıyla uyum göstermesine karşın mevcut yaya hareketliliği ile güçlü bir bağlantı (korelasyon) ilişkisi ortaya koymamaktadır. Geçiş-hareketi (*through-movement/betweenness*) örüntüsü de, mevcut yaya hareketiyle görece daha uyumlu olmasına karşın, kamusal mekân kullanım örüntüsünde bulunan alanların tümünü kapsamamaktadır. Tüm bu çözümsel bulgular, heterotopik karaktere sahip bir alanda toplumsal etkileşimi sağlayacak eşik mekânlarının yüksek başarılı olarak işleyişinin kentsel mekân dizimine yönelik yapısal müdahalelerle iyileştirilebilir olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

Sonuç

Bu araştırma kapsamında ‘heterotopya’ kavramının mekânsallığı, heterotopolojinin temel koşulu olarak kabul edilen sosyo-mekânsal ‘eşik’ kavramı ile birlikte yeniden gözden geçirilmiştir. Bu çerçevede, kendi içinde heterotopolojik özellikler barındıran Bursa Emek bölgesi görgül olarak ele alınırken, heterotopoloji kavramı sosyo-mekânsal

bir olgu olarak kentsel eşik bağlamında morfolojik olarak yeniden irdelenmiştir. Bu amaçla yaşam dokusu, mekân-dizim analizi ile incelenerek heterotopolojinin yapısal niteliği, önerilen eşik tipolojisi temelinde kavramsallaştırılmaktadır. Bölgenin sosyo-mekânsal yapısı, Foucault'nun (1984) 'heterotoloji' olarak tanımladığı 'çoklu bir aradalık' durumunu hem sosyo-kültürel hem de morfolojik bağlamda karşılamaktadır. Aynı yerleşim alanı içerisinde, birbirleriyle uyuşmayan farklı toplumsal grupların bir arada bulunması, birbirleriyle karşılaştıkları ortak mekânlarda kaçınılmaz olarak sosyal 'eşiklik' durumlarını inşa etmektedir. Bu sözde eşikler, 'anklav' adı verilen farklı karakter bölgeleri arasında *ara yüz* görevi görür.

Bu çerçevede Emek bölgesinde iki aşamalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, bölge sakinleriyle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda potansiyel eşikler ve bu eşiklerin farklı sosyal gruplar tarafından kullanılma durumu ortaya çıkartılmıştır. Belirlenen anklavlar *arasında* yer alan ortak mekânların, karakter alanlarının sınırları *içinde* yer alanlara kıyasla 'eşik' olarak işlev görmede daha yüksek potansiyeli barındırdığı görülmektedir. Anklavlar *içinde* ortak alan yaratma eğiliminin, toplumların yerel kimliklerini yeniden ürettikleri karakter alanları *içinde* belli bir dereceye kadar sosyo-mekânsal **ayrıklaşmayı sürdürme** eğiliminin bir göstergesi olduğu savlanabilir.

İkinci aşamada ise, alanın sokak dokusuna yönelik bütünleşme örüntüsü ve buna bağlı hareket potansiyeli mekân-dizimi analizi ile haritalandırılmıştır. Bu temelde yapılan bağıntı (korelasyon) çözümlemesi, sokak ağının mekân-dizimsel özellikleri ile alandaki gerçek hareket örüntüsüyle ve ortak mekânların farklı sosyal gruplar tarafından kullanım düzeyi ile **birebir ilintili taşımayan** durumları ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yerleşim alanının mekân-dizimsel yapısı, farklı sosyal grupların denetimli alansallığı (territoriality) ve parçalı sosyal-formasyonların *kapanım* yoluyla sahip olduğu yaşam örüntüsünü sürdürme eğilimi ile açıklanabilir.

Alanda görülen sosyo-kültürel olarak ayrılaşmış alanların bütünleşmiş eksenler ile bir araya gelmesi ve verili çoklu morfolojik yapıda yer alan ortak (eşik) alanların varlığı, Hillier'in (1996) işaret ettiği 'iyi kentsel mekân' kavramsallaştırmasını heterotoloji bağlamında yeniden tartışma gereğini açığa çıkarmaktadır:

“İyi kentsel mekân yalıtılmış eksenlere sahiptir, ancak bütünleşik eksenlere yakındır; böylece yerel ölçekte ayrışık ve bütünleşik eksenlerden oluşan iyi bir karışım vardır.” (Hillier, 1996, 131)

Hillier'in (1996) ortaya koyduğu bu tanımda belli bir ölçüde yerel ölçekteki mekânsal ayrıklaşma durumuna karşı sosyal bakımdan olumlu bir normatif tavır söz konusudur. Hillier'in (1996) 'yalıtılmış eksenler' ile ima ettiği mekân-dizimsel yapı, mahalle ölçeğinde yeniden ele alınabilir. Yerel bağlamda oluşan sosyo-mekânsal karakter alanlarının (anklav) kentlin geri kalanı ile bağlantısını tamamen koparmayacak şekilde bir dereceye kadar ayrışmasının, aynı zamanda eşik olarak kavramsallaştırılan gözenekli sınır koşulları aracılığıyla kentsel alanın geri kalanı ile iletişimselliğini sürdürmesinin yerel yaşam örüntülerinin özgün kimliğini korunması yönünde mekânsal bir ön koşul olduğu savlanabilir. Bu durum, Foucault'un (1984) 'heterotopya'yı tanımlarken önerdiği *'hem tecrit edici hem de içine nüfuz edilebilir'* olarak nitelediği temel prensibine karşılık gelmektedir. Hillier'in (1996) Foucault'un (1984) heterotoloji kavramsallaştırmasından bağımsız ortaya koyduğu bu sav, farklı toplumsal grupların içsel karakterini sürdürebilecek

kadar yalıtılmış, kamusal iletişimini ayakta tutacak kadar açık ve bütünleşik bir dizimsel morfolojide yeniden üretilebilirliğinin kuramsal arka planını önermektedir.

Araştırma çerçevesinde görgül olarak irdelenen bu arka plan, sosyo-mekânsal karakter alanlarındaki yerel yaşamı *denetimli ayrışma* yoluyla sürdürülebilirlik amacıyla bunların *arasındaki* eşikleri üretecek ve farklı insanların kimliklerini koruyarak iletişim kurabileceği alternatif ‘iyi mekânlar’ yaratılmasını sağlayacak bir alternatif şehircilik yaklaşımının da morfolojik altlığı olarak görülmektedir.

Kaynaklar

Arın, S. (2013). Bursa’da 1960 Sonrası Kentsel Dönüşüm: Emek ve Akpınar Mahalleleri Örneği. *İDEALKENT*, 4(8), 228–249.

Barlas, M. A. (2006). *Urban Streets & Urban Rituals*. Ankara: METU Faculty of Architecture Printing Workshop.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Çalışkan, O., Cihanger, D., Tümtürk, O. (2017). Heterotopyayı Tasarlamak: Toplumsal İdeolojiden Mekânsal Kurguya Çoklu ve Çoğulcu Kentsel Tasarım Deney(im)i’, (der.) E. İplikçi, Ş. Balambar, E. S. Dağ, B. Kaya, A. Erdoğan, E. Karasüleymanoğlu, A. Akşit, Şehircilik ve Eğitimi, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 8. Türkiye Şehircilik Kongresi, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, sf. 762-782

Foucault, M. (1984). “Des Espaces Autres” Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Trans by Miskowiec, J.

Hillier, B. (1996). *Space is the Machine*. London: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Hillier, B. (2005). The art of place and the science of space. *World Architecture*, 185 (Special issue on Space Syntax), 24–34.

Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory: The Role of Behavioral Sciences in Environmental Design*. New York, Berkshire, Victoria, Ontario: Van Nostrand Reinhold.

Luz, A. (2001). Places In-Between : The Transit(ional) Locations of Nomadic Narratives. *PLACE and LOCATION Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics*, 5, 143–165.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. London: The MIT Press.

Popper, K. (1945). *The open society and its enemies*. London: George Routledge & Sons Ltd.

Stavrides, S. (2010). *Towards the city of thresholds*. Trento: Professionaldreamers.

Stevens, Q. (2006). Betwixt and between building thresholds, liminality and public space. In *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life* (pp. 73–92).

Tümer Yıldız, H. Ö., & Polat, S. (2011). Bursa-Korupark Alışveriş Merkezi ve Korupark Evleri’nin Mekânsal, Anlamsal ve Göstergibilimsel Analizi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(2), 11–24.

¹ Foucault’nun özgün konuşmasında sistematik bir biçimde anlattığı heterotopyanın temel prensipleri için bkz: Foucault, M. (1984). “Des Espaces Autres” Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Trans by Miskowiec, J.

² Şekil 1 de A1 ve A2 olarak ifade edilen birimler birbirinden farklı bağlamsal alanları ifade etmektedir.